

it is proved that the essential difference lies not only in the methods, legal means necessary to achieve the goal, but as well in the way of legal registration of the relations between the subjects of trust and trust management, namely the substantive and legal characteristic of trust property, and mixed (materially-obligatory) - for trust management of property. The history of the origin and development of trust property shows that this institution is a natural result of the development of the principles of Roman law and specific unique circumstances characteristic of the legal and judicial system of England. The institution of trust property (trust) is based on a kind of medieval traditions of English law, later borrowed from the American legal system. In addition, the classic trust is based on the principle of «split ownership», which is alien to the continental legal system. That is why the introduction of trusted property in a modified form, which does not resemble classical trust at all, is a legal dualism. This leads to conflicts not only at the level of legal norm, but also at the level of doctrinal interpretations. The solution of this problem situation is offered, by representation of a category of management characteristic of its institute of trust management. Conclusions and recommendations regarding the improvement of current Ukrainian legislation are proposed on the basis of the conducted research.

Keywords: trust management, trust property, trust management, property manager, trustee, management's installer, beneficiary.

Бабу́к Т. М.

СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

УДК 347.65/68

Постановка проблеми. Здійснення права на спадкування є надзвичайно важливою стадією у механізмі правового регулювання спадкових відносин. Прийняття спадщини виступає не лише актом волевиявлення спадкоємця зі здійснення належного йому суб'єктивного права прийняти спадщину, але й елементом юридичного складу, з яким пов'язується перехід до спадкоємця права власності та інших майнових прав, а також обов'язків, які належали спадкодавцю. Тому перед цивільним законодавством стоїть важливе і, водночас, непросте завдання – передбачити ефективне правове регулювання прийняття спадщини, який би, з одного боку, закріплював максимально широкі можливості для

спадкоємців реалізувати своє суб'єктивне право на спадкування, і, з іншого боку, належним чином забезпечував охорону інтересів кредиторів спадкодавця. Модель правового регулювання порядку прийняття спадщини, яка закріплена у ЦК України, не є досконалою, про що свідчить не лише існування дискусій з ряду питань, але й матеріали судової практики. У цьому відношенні становить інтерес аналіз зарубіжного досвіду регулювання прийняття спадщини, насамперед – в європейських країнах, з позиції вивчення можливостей застосування окремих підходів у національному законодавстві України. Особливо актуальним це є в умовах процесу оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України, який, безумовно, торкнеться і положень спадкового права.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика, пов'язана із прийняттям спадщини, у вітчизняній цивілістиці висвітлювалася у роботах таких вчених, як Ю. О. Заїка, Л. В. Козловська, О.Є.Кухарев, В. П. Маковій, З. В. Ромовська, І. Я. Федорич, С. Я. Фурса та ін. Водночас, у роботах українських дослідників відповідні питання досліджувалися, переважно, з позиції законодавства і судової практики України, тоді як порівняльно-правому його аналізу із законодавчими підходами, які існують і інших європейських країнах, не було приділено достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. Законодавство різних країн Європи, яке регулює відносини спадкування, демонструє різні підходи щодо регламентування порядку прийняття спадщини. Недарма спадкове право вважається одним із найбільш консервативних інститутів цивільного права, формування якого залежить не тільки від належності правової системи до тої чи іншої правової сім'ї, але й від національних особливостей, традицій, ментальності, тощо.

В юридичній літературі прийнято виділяти дві основні системи прийняття спадщини – римську («система прийняття») і германську («система відречення») [1, с. 240–241; 2, с. 230–231; 3, с. 601–602]. Перша ґрунтується на тому, що для набуття прав на спадщину спадкоємці повинні вчинити активні дії з прийняття спадщини. При цьому на рівні національного законодавства країн, де закріплена така система, передбачено різні види дій, які

належить вчинити спадкоємцю для того, щоби прийняти спадщину. Відповідно, у разі невчинення спадкоємцем протягом передбаченого законом строку таких дій спадщина вважається неприйнятою ним. Друга система (германська) передбачає набуття спадкоємцями спадщини в силу закону, але з правом спадкоємця відмовитися від неї протягом певного строку. Тобто в даному випадку існує своєрідна презумпція прийняття спадщини спадкоємцями, яка може бути спростована кожним із спадкоємців шляхом відмови від спадщини, вчиненої протягом визначеного законом строку. Відповідно, якщо спадкоємець не відмовиться від спадщини, він вважається таким, що її прийняв.

До країн, цивільне законодавство яких передбачає римську систему прийняття спадщини, належить, насамперед, Франція. Французький цивільний кодекс [4] закріплює за спадкоємцем право на вибір (*De l'option de l'héritier*), що передбачає беззастережне право спадкоємця прийняти спадщину чи відмовитися від неї (ст. 768). Зроблений вибір має ретроактивну силу і діє з дня відкриття спадщини. Це право погашається зі спливом 10 років з дня відкриття спадщини. Відповідно до ст. 780 ФЦК, спадкоємець, який не зробив вибору протягом цього строку, вважається таким, що відмовився від спадщини. Щодо дій, які належить вчинити спадкоємцю для прийняття спадщини, то таке може бути прямо вираженим чи таким, що мається на увазі. У першому випадку особа приймає статус спадкоємця шляхом засвідченого акту чи акту, складеного у простій письмовій формі. У другому випадку особа, що спадкує, вчиняє акт, який з необхідністю передбачає її намір прийняти спадщину і який він мав право вчинити лише діючи в якості спадкоємця, що приймає спадщину (будь-яке відступлення спадкоємцем усіх чи частини своїх спадкових прав; відмова, навіть безвідплатна, на користь одного чи декількох співспадкоємців чи спадкоємців наступної черги; відмова на відплатній основі, навіть якщо така вчиняється на користь усіх своїх співспадкоємців чи спадкоємців наступної черги в цілому (ст. ст. 782, 783 ФЦК). При цьому, згідно із французьким законодавством, правочини, які мають своєю метою виключно забезпечення схоронності майна чи догляд за ним, а також акти тимчасового

управління можуть вчинятися і не тягнути за собою прийняття спадщини (ст. 784 ФЦК).

ЦК Італії [5] передбачає два режими прийняття спадщини – виражене і мовчазне (ст. 474). Виражене – особа, яка закликається до спадкування, в публічному чи в приватному акті заявляє, що приймає спадщину або приймає титул спадкоємця. Мовчазне – вчинення дії, яка обов'язково передбачає її волю прийняти, і яку вона не мала би робити, не будучи спадкоємцем. Передача, продаж чи пожертва спадкових прав означає прийняття спадщини. Відповідно до ст. 480 ЦК Італії, право на прийняття спадщини припиняється через 10 років від часу відкриття спадщини.

ЦК Іспанії [6] передбачає можливість прийняття спадкоємцем спадщини повністю або з обмеженням його відповідальності по спадкових боргах вартістю спадщини. Так само, як і в Франції та Італії, прийняття може бути явним або таким, що мається на увазі. При цьому законодавство цієї країни передбачає, що спадкоємець не може бути зобов'язаний прийняти спадщину чи відмовитися від її прийняття протягом 9 днів від смерті спадкодавця (ст. 1004 ЦК Іспанії). Після цього заінтересована особа може вимагати через суд призначення спадкоємцю строку для висловлення своєї волі про прийняття спадщини чи відмову від неї, який не може перевищувати 30 днів. По спливу цього строку, якщо спадкоємець не визначився, спадщина вважається прийнятою (ст. 1005 ЦК Іспанії).

Для європейських країн пострадянського простору теж переважно є притаманною система прийняття спадщини, яка передбачає необхідність вчинення спадкоємцем певних активних дій для прийняття спадщини.

У цьому відношенні доволі близьким до моделі, закріпленої ФЦК, є законодавство Латвійської Республіки. Відповідно до ст. 688 ЦЗ Латвійської Республіки [7], шляхом закликання до спадкування встановлюється лише можливість стати спадкоємцем. Для набуття спадщини ще потрібно, щоби закликаний виявив свою волю прийняти належну йому спадщину. Водночас, особливістю латвійського законодавства є різні підходи щодо наслідків пропуску встановлених ст. 693 ЦЗ Латвійської Республіки строків

прийняття спадщини для спадкоємців, у володінні яких перебуває спадкове майно, і тих спадкоємців, які не володіють спадковим майном. Для перших встановлена презумпція прийняття ними спадщини у разі відсутності їх волевиявлення щодо прийняття спадщини протягом зазначених строків, тоді як для других, навпаки, презюмується, що вони, не виявивши своєї волі протягом цих строків, відмовилися від спадщини (ст. 694 ЦЗ Латвійської Республіки).

Згідно із ЦК Литовської Республіки (ст. 5.50) [8], передбачено три способи прийняття спадщини: 1) спадкоємець фактично починає володіти спадковим майном; 2) спадкоємець звертається до окружного суду за місцем відкриття спадщини щодо проведення інвентаризації спадщини; 3) спадкоємець подає заяву про прийняття спадщини нотаріусу за місцем її відкриття. Зазначені дії повинні виконуватися протягом трьох місяців з дня відкриття спадщини. При цьому у ст. 5.51 ЦК Литовської Республіки визначено приблизний перелік дій спадкоємця, які свідчать про його вступ у фактичне володіння спадковим майном.

Відповідно до ЦК Грузії [9] (ст. 1421), спадщина вважається прийнятою спадкоємцем, якщо він подасть в нотаріальний орган заяву про прийняття спадщини чи фактично приступить до володіння чи управління спадщиною, що безспірно свідчить про прийняття ним спадщини.

У ЦК Республіки Білорусь [10] (ст. 1070) передбачено, що прийняття спадщини здійснюється шляхом подання нотаріусу за місцем відкриття спадщини заяви спадкоємця про прийняття спадщини або його заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину. Водночас, ч. 2 зазначеної статті закріплена презумпція, відповідно до якої, визнається, якщо не доведено інше, що спадкоємець прийняв спадщину, коли він фактично вступив у володіння або управління спадковим майном, зокрема, коли спадкоємець: 1) вжив заходів до збереження майна, до захисту його від зазіхань чи домагань третіх осіб; 2) справив за свій рахунок витрати на утримання майна; 3) сплатив за свій рахунок борги спадкодавця або отримав від третіх осіб належали йому суми.

Германська система («система відречення») передбачена, насамперед, Німецьким цивільним уложенням (BGB) [11], яким закріплено конструкцію «переходу спадщини» (*Anfall der Erbschaft*). Відповідно до § 1942 BGB, спадщина переходить до закликаного до спадкування спадкоємця зі збереженням за ним права на відмову від спадщини (перехід спадщини). Далі § 1943 BGB передбачає, що спадкоємець не може відмовитися від спадщини, якщо він прийняв її або сплив строк, встановлений для відмови; зі спливом строку спадщина вважається прийнятою. Відмова від спадщини може відбутися протягом 6 тижнів. Форма відмови від спадщини – шляхом подання заяви в суд по спадкових справах. Перехід спадщини особі, яка від неї відмовилася, вважається таким, що не відбувся (§ 1953 BGB).

У ст. 1012 ЦК Польщі [12] передбачено, що спадкоємець може або прийняти спадщину без обмеження відповідальності за боргами (просте прийняття), або прийняти спадщину з обмеженням відповідальності, або відмовитися від спадщини. Заява про прийняття або відмову від спадщини може бути подана протягом шести місяців з дати, коли спадкоємець дізнався про звання свого призначення. Невизначення спадкоємця протягом цього строку рівносильне прийняттю спадщини з обмеженням відповідальності (ст. 1015 ЦК Польщі).

Серед сучасних пострадянських кодифікацій система «відмови» передбачена у ЦК Молдови [13], ст. 2389 якого передбачає, що спадщина переходить до правомочного спадкоємця із збереженням за ним права відмови від нього (передання спадщини). Згідно із законодавством Молдови, за передбаченими законом винятками спадкоємець не може в подальшому відмовитися від спадщини, якщо він: 1) прийняв її фактично (мається на увазі, що спадкоємець протягом 3-місячного строку для відмови від спадщини не відмовився від неї) або 2) заявив про прийняття (спадкоємець може зробити заяву про прийняття спадщини в нотаріальній формі у нотаріуса, який веде спадкове діловодство, до спливу 3 місячного строку для відмови) (ст. 2390, 2391).

Цивільне законодавство, яке діяло в різні часи на території сучасної України, вирішувало питання про способи прийняття спадщини неоднаково.

В ЦК УСРР 1922 р. [14] передбачався поділ спадкоємців на присутніх і відсутніх у місці відкриття спадщини. Відповідно, для перших діяла презумпція прийняття ними спадщини – якщо такий спадкоємець на протязі трьох місяців з дня відкриття спадщини не заявляв належному нотаріальному органу про відмовлення від спадщини, він вважався таким, що прийняв її (ст. 429 ЦК УСРР). Спадкоємцям, відсутнім в місці відкриття спадщини, надавалось право прийняти спадкове майно особисто або через повірених на протязі шести місяців з дня відкриття спадщини (ст. 430 УСРР).

Тобто в ЦК УСРР 1922 р. поєднувалися елементи германської (для присутніх в місці відкриття спадщини спадкоємців) і римської (для відсутніх в місці відкриття спадщини спадкоємців) систем.

У ЦК УРСР 1963 р. [15] було передбачено, що для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв (ст. 548 ЦК УРСР). Це правило стосувалося усіх спадкоємців, незалежно від того, чи проживали вони разом із спадкодавцем, чи ні. При цьому передбачалося два альтернативних способи прийняття спадщини: 1) фактичний вступ в управління або володіння спадковим майном; 2) подання державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяви про прийняття спадщини (ст. 549 ЦК УРСР).

Отже, на відміну від ЦК УСРР 1922 р., у ЦК УРСР 1963 р. була закріплена римська модель, яка передбачала необхідність вчинення спадкоємцями для прийняття спадщини активних дій, незалежно від того, чи проживали вони разом зі спадкодавцем, чи ні.

У період дії ЦК УРСР 1963 р. на практиці досить часто виникали спори щодо прийняття спадщини шляхом фактичного вступу в управління або володіння спадковим майном. Тому при підготовці проекту чинного ЦК України зверталась увага на доцільності зміни порядку прийняття спадщини – а саме розмежу-

вання спадкоємців на тих, які проживали, і тих, які не проживали разом зі спадкодавцем. Відповідно, для перших пропонувалось закріпити презумпцію прийняття спадщини. За словами З. В. Ромовської, така новела була спрямована на усунення судових спорів щодо прийняття спадщини шляхом реального вступу у володіння нею [16, с. 281, 287].

У ЦК України 2003 р. [17] передбачено підхід, за яким для прийняття спадщини спадкоємець, за загальним правилом, має вчинити активну дію – подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини протягом встановлених законом строків (ст. 1269 ЦК України). Якщо така заява не буде подана, спадкоємець вважається таким, що не прийняв спадщини (ст. 1272 ЦК України). Лише для окремих категорій спадкоємців (які постійно проживали зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, малолітні, неповнолітні, недієздатні, обмежено дієздатні) законом передбачено, що вони вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо протягом встановлених для прийняття спадщини строків вони чи від їх імені їх законні представники не відмовляться від її прийняття (ч.ч. 3,4 ст. 1268 ЦК України, ч.ч. 2 – 4 ст. 1273 ЦК України).

У вітчизняній літературі наведені положення ЦК України щодо способів прийняття спадщини трактуються по-різному.

Як зазначає Ю. О. Заїка, спадщина може бути прийнята як формальним (з поданням відповідної заяви й отриманням свідоцтва про право на спадщину), так і не формальним способом, коли згідно із законом спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину [18, с. 189].

Схожу позицію висловлює О. Є. Кухарев, який виокремлює два способи прийняття спадщини: фактичний (прийняття спадщини без спеціального волевиявлення, коли законом передбачена презумпція прийняття спадщини для відповідних категорій спадкоємців) і формальний (шляхом подання нотаріусу або уповноваженій особі органу місцевого самоврядування заяви про прийняття спадщини) [19, с. 319–325].

У свою чергу, Є. О. Рябоконті виокремлює три способи прийняття спадщини: 1) подання заяви про прийняття спадщини; 2) прийняття спадщини шляхом спільного проживання разом зі

спадкодавцем на час відкриття спадщини; 3) сам по собі факт того, що спадкоємець був малолітнім, неповнолітнім, недієздатним, обмежено дієздатним [20, с. 1117–1121].

В. П. Маковій зазначає, що чинним законодавством передбачено три способи прийняття спадщини: 1) активною поведінкою спадкоємця шляхом повідомлення про це у відповідній формі нотаріуса (ч. 1 ст. 1269 ЦК); 2) пасивною поведінкою за визначених законом умов (ч. 3 ст. 1268 ЦК); 3) встановленням безпосередньо нормою закону презумпції прийняття спадщини стосовно визначеного кола спадкоємців (ч. 4 ст. 1268 ЦК) [21, с. 172].

Ще іншу позицію висловила І. Я. Федорич, зазначивши, що здійснення права на прийняття спадщини здійснюються лише шляхом відповідного волевиявлення особи, а саме шляхом вчинення одностороннього правочину спадкоємцем (подання заяви), тоді як презумпції прийняття спадщини, встановлені ч. 3, 4 ст. 1268 ЦК України, закріплені з метою охорони прав та законних інтересів спадкоємців, а не передбачені як альтернативний спосіб прийняття спадщини [22, с. 21].

На наш погляд, з позиції чинного ЦК України питання про способи прийняття спадщини доцільно вирішувати, по-перше, залежно від характеру поведінки спадкоємця із прийняття спадщини (активна чи пасивна) і, по-друге, із прив'язкою до певного кола спадкоємців. Відповідно, якщо для прийняття спадщини закон вимагає активної поведінки спадкоємця – вчинення ним певних дій – то йдеться про активний спосіб прийняття спадщини. Якщо ж для прийняття спадщини достатньо пасивної поведінки спадкоємця – утримання від вчинення певних дій – йдеться про пасивне прийняття спадщини.

Враховуючи вищенаведене, якщо йдеться про спадкоємців, які проживали із спадкодавцем на час відкриття спадщини, малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних, недієздатних, то стосовно них дійсно можна вести мову про два можливих способи прийняття ними спадщини: 1) пасивний, що полягає в утриманні від подання заяви про відмову від прийняття спадщини; 2) активний, що полягає в поданні заяви про прийняття спадщини. Щодо усіх решта спадкоємців законом передбачено лише один спосіб

здійснення права на прийняття спадщини – активний – шляхом подання заяви про прийняття спадщини нотаріусу або посадовій особі органу місцевого самоврядування.

Щодо перспектив реформування спадкового права України в частині прийняття спадщини, то в Концепції оновлення ЦК України лише окреслено у загальних рисах про те, що одним із напрямків рекодифікації Книги шостої ЦК України є переосмислення положень щодо здійснення спадкових прав (прийняття спадщини та відмова від прийняття спадщини) – обчислення строків для прийняття спадщини [23, с. 58].

Аналізуючи перспективи оновлення ЦК України щодо спадкового права, В. М. Коссак висловився щодо доцільності виключення положення ч. 3 ст. 1268 ЦК України щодо фактичного способу прийняття спадщини особами, які проживали зі спадкодавцем. На думку вченого, такий підхід зумовлений тим, що сучасний період суспільного розвитку характеризується значними міграційними процесами. Не завжди особа, яка зареєстрована в будинку чи квартирі, фактично там проживає. І навпаки, у разі спільного проживання однією сім'єю і ведення спільного господарства, наприклад, перебування у фактичних шлюбних відносинах не дозволяє посилаючись на презумпцію прийняття спадщини без відповідного рішення суду про встановлення такого юридичного факту [24, с. 556–557].

З одного боку, наведена позиція є слушною, оскільки враховує як реальні соціально-економічні умови, які існують на даний час в Україні, так і практику застосування ч. 3 ст. 1268 ЦК України. Крім цього, сама ідея виокремлення певної «привілейованої» категорії спадкоємців ставить інших спадкоємців в нерівні умови щодо здійснення ними права на прийняття спадщини. Спадкоємці, які проживали разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, зазвичай, знають про факт смерті останнього і навіть можуть, діючи недобросовісно, приховувати цю інформацію від спадкоємців, які проживають в іншому місці, наприклад, за кордоном. Тому для української судової практики спори про встановлення судом додаткового строку для прийняття спадщини в порядку ст.

1272 ЦК України є поширеною категорією справ про спадкування [25, с. 14–18; 26, с. 17–21].

Водночас, саме по собі виключення ч. 3 ст. 1268 ЦК України зі збереженням існуючої моделі прийняття спадщини призведе до ще більшого обмеження можливостей спадкоємців щодо здійснення права на прийняття спадщини. Як показав вищенаведений аналіз законодавства інших європейських країн, у тих країнах, де передбачена римська система, яка вимагає від спадкоємця вчинення активних дій з прийняття спадщини, закон закріплює досить широке коло таких дій, якими спадкоємець може виразити свою волю на прийняття спадщини, не обмежуючись лише поданням заяви нотаріусу. Навіть у законодавстві радянського періоду (ЦК УРСР 1963 р.) передбачалося два альтернативні способи прийняття спадщини.

Тому з позиції реалізації приватно-правових засад у сфері спадкових відносин та надання спадкоємцям ширших можливостей здійснення спадкових прав, положення Книги 6 ЦК України потребують реформування. При цьому теоретично можливі два напрямки такого оновлення:

1) повернення такого способу прийняття спадщини, як фактичний вступ в управління і володіння спадковим майном, з одночасним збереженням існуючої на даний час моделі прийняття спадщини. Подібну позицію висловлює Є. О. Рябоконт [20, с. 1120]. Як було показано вище, подібні положення закріплено у цивільних кодексах низки європейських країн, насамперед – країн пострадянського простору. При цьому має місце конкретизація на рівні кодексу шляхом закріплення невичерпного переліку, відповідних дій, які вважаються вступом в управління та володіння спадщиною;

2) перехід до германської системи, яка, як було показано вище, ефективно функціонує не лише у Німеччині, але і в деяких країнах ближнього зарубіжжя.

Вважаємо перспективнішим саме другий варіант, оскільки він у більшій мірі гарантує здійснення спадкоємцями їх прав на спадщину. У цьому відношенні Л. В. Козловська, розглядаючи прийняття спадщини як основний спосіб здійснення суб'єктив-

ного права спадкування, слушно зазначила, що функціональна доцільність системи прийняття спадщини, порівняно із системою відмови від спадщини, значно нижча [1, с. 241–242].

У свою чергу, С. Я. Фурса правильно звернула увагу на те, що в даному випадку має місце певна «політизація цього питання» і в «зацікавленості держави у наслідках позбавлення спадкоємців права на спадкування». Вчена підкреслює, що законодавець вважає, що спадкоємець для прийняття спадщини повинен подати заяву. Але ця гіпотеза негативна щодо спадкоємця, а право має бути позитивним щодо громадян [27, с. 414].

З наведеною позицією варто погодитися, адже закріплена чинним ЦК України загальна презумпція неприйняття спадщини спадкоємцем виглядає дещо нелогічною. Така законодавча позиція була цілком зрозумілою в умовах дії радянського законодавства, яке передбачало у разі неприйняття спадщини спадкоємцями перехід спадкового майна до держави. За таких умов держава була в якійсь мірі зацікавлена в неприйнятті спадщини спадкоємцями, оскільки в такому випадку спадкове майно переходило до неї. Проте подібна «ідеологія» регулювання спадкових відносин давно відійшла у минуле. Ще при підготовці проекту ЦК України слушно наголошувалось на тому, що держава не може зазіхати на те, що належить до сфери приватної власності [16, с. 281]. Відповідно, у ЦК України закріплена позиція щодо переходу відумерлої спадщини у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК України). Тобто держава станом на сьогодні не має зацікавленості у неприйнятті спадкоємцями спадщини.

Крім того, презумпція неприйняття спадщини спадкоємцем була би логічною і виправданою, якщо би спадкоємці відповідали по боргах спадкодавця у повному обсязі. Проте ЦК України виходить з того, що відповідальність спадкоємців по боргах спадкодавця обмежується вартістю успадкованого майна (ст. 1282 ЦК України).

Ще один момент, на якому вже наголошувалося вище, – це необхідність забезпечення рівних умов для спадкоємців щодо прийняття спадщини. Наведений вище аналіз цивільного законодавства інших європейських країн свідчить про відсутність

у них положень, які би встановлювали різні правила прийняття спадщини для окремих категорій спадкоємців. Йдеться не лише про спадкоємців, які проживали разом зі спадкодавцем, але і про дітей, осіб, визнаних обмежено дієздатними чи недієздатними. Щодо останніх, то лише в деяких правових системах, де існує прийняття спадщини повне і з обмеженням відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця вартістю спадкового майна, передбачено особливості регулювання прийняття спадщини саме на користь другого з цих варіантів. Водночас, будь-які пільгові норми щодо способів прийняття спадщини для таких категорій спадкоємців у проаналізованому законодавстві європейських країн відсутні.

Висновки. Аналіз положень спадкового права України крізь призму двох систем прийняття спадщини – римської і германської – дозволяє констатувати, що ЦК України на даний час закріплює елементи обох цих систем: римської – в якості загального правила, германської – для визначених в законі категорій спадкоємців. Такий законодавчий підхід не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям і ставить спадкоємців у нерівне становище щодо прийняття ними спадщини. За таких умов доцільним вважаємо подальше реформування спадкового права України у напрямку закріплення германської системи як загальної для усіх категорій спадкоємців.

1. Козловська Л. В. *Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України: дис. ... докт. юрид. наук.* Київ: НДІ прив. права і п-ва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 465 с.
2. Зенин И. А. *Гражданское и торговое право зарубежных стран: учеб. пособие.* Москва: Юрайт, 2012. 256 с.
3. *Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. Т.2.* Москва: Междунар. отношения, 2005. 640 с.
4. *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) = Code Civil des Francais (Code Napoleon) / пер. с фр. Захватаева В. Н.* Москва: Инфотропик Медиа, 2012. 624 с. С. 241 – 251.
5. *Цивільний кодекс Італії (Codice civile).* URL: https://it.wikisource.org/wiki/Codice_civile/Libro_II/Titolo_I

6. Гражданский кодекс Испании (Codigo Civil). URL : https://4ru.es/ru/knowledge_base/zakon-spain/item/489-codigo_civil_cap%C3%ADtulo_3_secci%C3%B3n_3
7. Гражданский закон Латвийской Республики. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf>
8. Civil Code of the Republic of Lithuania. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.245495>
9. Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 г. № 786-Ис. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf>
10. Гражданский кодекс Республики Беларусь. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11900277>
11. Гражданское уложение Германии / пер. с нем. В. Бергманн, введ. сост.; научн. ред. А. Л. Маковский и др. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
12. Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej. Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 września 2020 r. (poz. 1740).
13. Гражданский кодекс Республики Молдова. Monitorul Oficial al Republicii Moldova №66-75 от 01.03.2019. ст.132.
14. Цивільний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. С. 732–733.
15. Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. С. 903.
16. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. С. Довгерта. Київ: УЦПС, 2000. 336 с.
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
18. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: монографія. Київ: КНТ, 2007. 288 с.
19. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
20. Цивільне право України: Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

21. *Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. Київ: КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.*
22. *Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 236 с.*
23. *Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: АртЕк, 2020. 128 с.*
24. *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / за ред. Довгерт А. С., Харитоновна Є. О. Одеса: Гельветика, 2020. 674 с.*
25. *Зведений огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2020 по 31.12.2020. Київ, 2020. 45 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KCS_zved_2020_1.pdf*
26. *Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. Київ, 2019. Вип. 4. 43 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_KCS.pdf*
27. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / за ред. Н. С. Кузнецової. Харків: Право, 2008. 640 с.*

Баб'юк П.М. Способи здійснення права на прийняття спадщини за законодавством України та інших європейських держав

У статті досліджено способи здійснення права на прийняття спадщини у порівняльно-правовому аспекті. На основі аналізу актів цивільного законодавства країн континентальної Європи охарактеризовано дві системи переходу до спадкоємців права на спадщину – римську (система прийняття) і германську (система відречення). Досліджено еволюцію законодавчих підходів до визначення порядку прийняття спадщини у кодифікованих актах, які діяли на території України. На основі проведеного аналізу окреслено перспективи подальшого реформування положень спадкового права України в частині регулювання способів здійснення права на прийняття спадщини.

Ключові слова: спадкоємець; спадкодавець; прийняття спадщини; заява про прийняття; відмова від спадщини.

Babiuk P.M. Ways To Exercise The Right To Accept Of Inheritance Under The Laws Of Ukraine And Other European Countries

The article examines the ways of exercising the right to accept of inheritance in the comparative legal aspect. Based on the analysis of the civil legislation of the countries of continental Europe, two systems of transition to the heirs of the right to inheritance are characterized – “system of acceptance” or “Roman system” (France,

Italy, Spain, Latvia, Lithuania, Belarus, Georgia, etc.) and “system of refusal” or “German system” (Germany, Moldova, etc.).

The first one is based on the fact that in order to acquire inheritance rights, the heirs must take active steps to accept the inheritance. At the same time, at the level of national legislation of the countries where such a system is established, there are different types of actions to be taken by the heir in order to accept the inheritance. Accordingly, if the heir fails to commit such actions within the period prescribed by law, the inheritance is considered unaccepted by him. The second system provides for the acquisition of inheritance by the heirs by law, but with the right of the heir to refuse it for a certain period. That is, in this case there is a kind of presumption of acceptance of the inheritance by the heirs, which can be refuted by each of the heirs by renouncing the inheritance committed within the term prescribed by law. Accordingly, if the heir does not renounce the inheritance, he is considered to have accepted it.

The evolution of legislative approaches to determining the order of acceptance of inheritance in codified acts that were in force in Ukraine has been studied. Civil law, which was in force at different times in Ukraine, differently regulated the question of ways of inheritance. The Civil Code of the Ukrainian SSR of 1922 combined elements of the German system (for heirs present at the site of the opening of the inheritance) and the Roman system (for the heirs absent at the site of the opening of the inheritance). The Civil Code of the Ukrainian SSR of 1963 enshrined the Roman model, which provided for the need for heirs to take active action to accept the inheritance, regardless of whether they lived with the testator or not. There were two alternative ways of accepting the inheritance: 1) the actual entry into the management or possession of inherited property; 2) submission to the state notary office at the place of opening the inheritance of an application for acceptance of the inheritance.

The Civil Code of Ukraine of 2003 stipulates that in order to accept an inheritance, the heir, as a general rule, must take an active action – to submit to the notary an application for acceptance of the inheritance within the time limits established by law. If such an application is not filed, the heir is considered not to have accepted the inheritance. Only for certain categories of heirs (who permanently lived with the testator at the time of the opening of the inheritance, minors, juvenile, incapacitated, partially incapacitated) the law provides that they are considered to have accepted the inheritance, if within the time limits for acceptance of the inheritance legal representatives will not refuse to accept it.

Analysis of the provisions of inheritance law of Ukraine through the prism of two systems of inheritance – Roman and German – allows to state that the Civil Code of Ukraine currently enshrines elements of both systems: Roman – as a general rule, German – for the categories of heirs. Such a legislative approach does not correspond to modern socio-economic realities and puts the heirs in an unequal position in terms of their acceptance of the inheritance. Under such conditions, we consider it appropriate to further reform the inheritance law of Ukraine in the direction of consolidating the German system as common to all categories of heirs.

Keywords: heir; testator; accept of inheritance; application for acceptance; right to refuse.

Банасевич І.І.

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

УДК 347.454

Проблема відшкодування моральної (немайнової) шкоди завжди викликала жваві дискусії в науці, а також породжувала неоднокове застосування відповідних норм і у практиці. Тривалий час, як правило, у випадку порушення договірної зобов'язання відшкодуванню підлягала тільки матеріальна шкода. Вимоги про відшкодування моральної шкоди задовольнялись тільки у межах недоговірних зобов'язань. Виключенням із цього загального правила було право на відшкодування моральної шкоди, передбачене п.5 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» заподіяної небезпечною для життя і здоров'я продукцією, у випадках, передбачених законодавством.

Відшкодування моральної шкоди є універсальним способом захисту цивільних прав та інтересів й права споживачів не є винятком. Однак судова практика щодо відшкодування моральної шкоди у випадку порушення прав споживачів за останнє десятиріччя свідчить про протилежне. Слід зазначити, що і в науковій літературі немає єдності із цього питання. Відсутність єдності поглядів щодо відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів як у доктрині цивільного права, так і у судовій практиці зумовила актуальність даної наукової статті.

Відповідні наукові пошуки провадяться з метою напрацювання єдиного підходу щодо можливості відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживача виходячи із універсальності даного способу захисту цивільних прав та інтересів.

Слід зазначити, що окремі аспекти захисту прав споживачів були предметом дослідження у працях М. М. Гудими «Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг», Г. А. Осетинської «Цивільно-правовий захист прав споживачів за